

Vpliv revolucij v vzhodni Evropi na zahodno levico

JAMES D. YOUNG

Minila bodo stoletja in prihodnje generacije komunistov bodo o nas menile, da smo najsrečnejši izmed vseh smrtnikov, ki so v preteklih stoletjih prebivali na tem planetu, ker smo prav mi videli Stalina, genialnega vodjo, Stalina modrega, smehljajočega, dobrotljivega, dovršeno preprostega...

Kadar sem srečal Stalina, pa čeprav samo od daleč, mi je razbijalo srce zaradi njegove moči, privlačnosti in veličine. Od sreče in navdušenja bi pel, kričal in rjovel.

(Partijski funkcionar, citiran v Pravdi, 1. februarja, 1936).

Prišel je Gorbačov (leta 1985), mirno vstal in povsem stvarno, ne da bi se hvalil ali sprevedal, povedal, kar je bilo vsem jasno. Sprva so bili ljudje začudeni, ker tega niso povsem pričakovali, in nato navdušeni, ker so čutili, da bi bil to lahko začetek renesanse, če že ne revolucije. Zakaj za Sovjete je bil v tem najvišji pomen besed Gorbačova in hoteli so dejanje.

Dev Murarka

Kot je bila neposredna zapuščina - "našega očeta", "našega nezmotljivega", "našega sonca", "naše duše" - neločljiv del dialektike vzhodnonemškega delavskega upora leta 1953, tako je prihod Gorbačova na mesto generalnega sekretarja ruske komunistične partije leta 1985 pomagal sprostiti revolucije v Vzhodni Evropi konec leta 1989 in v začetku leta 1990. Toda čeprav je Gorbačov posredno prispeval k nastajajočemu zapletenemu zgodovinskemu procesu, ki je vodil k tem revolucijam, pa revolucionarnih sil v Vzhodni Evropi ni vpeljal, pospeševal in spodbujal.

V knjigi z naslovom *Soviet Politics from Brezhnev to Gorbachev* avtor Donald Kelley, ameriški strokovnjak za sovjetsko politiko, ponuja osupljivo sodbo o sorazmerni nepomembnosti Gorbačova: "V nekem smislu je bilo Sovjetski zvezi (in tudi carski Rusiji) lahko vladati, ker njeni ljudje niso bili nikoli zelo zahtevni. Le malo kaže, da bo v bližnji prihodnosti novo vodstvo moralo izpolniti vse svoje obljube." Vendar je Kelley, čeprav slep za borbenost delavskega razreda po boljševiški revoluciji leta 1917, le navedel nekaj zanimivih stališč o tem, da je Gorbačov odobril prepoved Solidarnosti na Poljskem. Poleg tega profesor Kelley poudarja, da je Gorbačov poslal drugim vzhodnoevropskim voditeljem "jasno sporočilo o omejeni toleranci Moskve do odklonov in eksperimentov".

Kakršnakoli ocena vpliva revolucij v Vzhodni Evropi na zahodno levico se mora opirati na poskus razumevanja odnosa med Gorbačovom in spremembami, ki se danes

dogajajo v Vzhodni Evropi. Čeprav Gorbačov ni Stalin, pa tudi ni Tom Mann, John Maclean, Rosa Luxemburg ali Eugene Victor Debs. Ko je Dev Murarka leta 1971, dolgo preden je Gorbačov postal glavna politična osebnost, objavil knjigo *The Soviet Union*, je navedel nekaj zelo opaznih opomb o Sovjetski zvezi brez Sovjetov v Vzhodni Evropi. Pravi: "Kajti za zdaj bodo domet vzhodnoevropskega reformizma in nacionalizma še naprej določala ideološka stališča Moskve in njena občutja negotovosti v primerjavi z Zahodom." Tri leta po praški pomladi je Murarka predvidel, da "bo Moskva po dolgem in morda bolečem procesu našla način, kako prilagoditi odnos, da bo sovjetska navzočnost postala bolj diskretna, vzhodnoevropske države pa bodo bolj ali manj svobodno delale, kar bodo hotele, samo da ne bodo zapustile socialističnega tabora".

Ogledati si velja, kaj je leta 1971 Dev Murarka povedal o nacionalizmu v Sovjetski zvezi. Temu vprašanju je posvetil le dve ali tri strani. Pravi: "Če torej občutkom nacionalizma priznamo legitimnost, s tem odpremo Pandorino skrinjico in tvegamo, da Sovjetska zveza v svoji sedANJI obliki razpade." Ko je Murarka priznal problem, da sekcije britanske levice niso pripravljene popustiti v odnosu do Škotske, je govoril o spornem problemu nacionalnosti. Takole povzema: "Ko bodo, dolgoročno gledano, manjšine kulturno in materialno napredovale, se bodo odnosi med Moskvo in republikami preuredili. Na mnogih področjih, na gospodarskem, kulturnem in izobraževalnem, je proces že stekel in republike imajo večji delež vpliva in odločanja kot pred desetletjem. Seveda pa se bo zaradi grožnje razpada Sovjetske zveze ta proces hitro ustavil."

Dev Murarka, pristen socialist, ki je skoraj četrto stoletja živel v Moskvi in bil čisto blizu partijskemu aparatu, je leta 1988 objavil zanosen življenjepis o Gorbačovu, *The Limits of Power*. (Po mojem kritičnem, skeptičnem in, upam, radikalnem mnenju, je največja razlika, ki jo opažam znotraj zahodne levice v odnosu do Gorbačova ta, da se niso sporazumeli niti o tem, kako zapisati njegovo ime - Gorbachov ali Gorbachev). Resneje rečeno, Stalin in Gorbačov predstavljata staro avtoritarno tradicijo socializma od zgoraj, ki se razlikuje od socializma od spodaj.

Odločno trdim, da je vizija socializma predsednika Gorbačova zelo malo vplivala na revolucije v Vzhodni Evropi. Dev Murarka v svojem zanosnem in naklonjenem, a tudi kritičnem biografskem portretu Gorbačova pravzaprav ne daje nobene dejanske razlage motivov tega tako imenovanega razsvetljenega socialista, ki prakticira socializem od zgoraj. V značilnih poglavjih, kot sta na primer "Kulturni dvig" in "Preoblikovanje družbene zavesti", Murarka razkriva temeljno antidemokratsko miselnost Gorbačova. Precej presenetljivo je, da Murarka v tej zelo zanosni biografiji o Gorbačovu zelo malo govori o problemih nacionalizma, nacionalnosti ali o jeziki manjšin in njihovem zatiranju.

Ko pa je analiziral obisk Gorbačova v Latviji in Estoniji februarja 1986, je kljub temu dejal: "Od trenutka, ko je 17. februarja stopil na latvijska tla, je pokazal, da nikakor ni izgubil svoje zanosne težnje po delnem ali celotnem restrukturiranju." Ne v Moskvi, temveč v Estoniji, je Gorbačov razodel svojo temeljno intelektualno in politično držo, ko je študentom Politehničnega inštituta povedal, da se je odločil izpeljati reforme. Zato velja navesti daljši odlomek iz Murarke:

Postal je odločnejši:

"Prosim, da kar najboljšo resno premislite o vsem, kar sem rekel. Nočem uporabiti administrativnega pritiska, da bi tako rekoč vplival na vas s svojim položajem, toda

izrabljam to priložnost, da bi vam predstavil svoje misli." Ko se je dotaknil nasprotovanja novi politiki, je njegov glas postalo celo opazno grozeče:

"Odkrito moram ugotoviti, da danes še lahko razpravljamo o problemih in izmenjujemo stališča, toda jutri bo vsak, ki bo trmasto vztrajal ali ne bo razumel zahtev našega časa, moral preprosto oditi."

Dev Murarka odobrava ta odločno nesentimentalni pristop do graditve socialistične (sic!) revolucije od zgoraj in zaključí takole: "Namig o 'administrativnih ukrepih', čeprav s pridržkom, je bil grozeče opozorilo Gorbačova, da bi oslabil voljo konservativne opozicije in je odseval njegovo skrito frustracijo in jezo zaradi počasnega poteka sprememb. Ta izraz zaradi svoje močne asociacije s Stalinovo dobo Sovjetske vedno strese do kosti."

V tradiciji "zbijanja klina s klinom" in stalinizma, ki ohranja spomin na to, kako je Stalin ustvaril *Sovjetsko Rusijo: Novo civilizacijo*, s porogljivim vprašanjem ali brez njega, bi številni zahodni levičarji nedvomno odobrili tako imenovani revolucionarni reformizem Gorbačova in citirali navdušeno oznako Maxa Beera o Leninu kot "socialističnem Petru Velikem". Vendar ni potrebno oditi v Rusijo, da bi poiskali predhodnike Gorbačova. H. M. Hyndman, premožen Londončan, ki se je odtujil takemu borbenemu in simpatičnemu socialistu, kot je bil Tom Mann, in socialistu Johnu Macleanu, trdi tole: "Da morajo emancipacijo delavcev izpeljati delavci sami, kot je dejal Marx, je res v tem smislu, da ne more biti socializma brez socialistov. Vendar sami *sužnji* ne morejo *osvoboditi* razreda sužnjev. Vodstvo, pobuda, poučevanje, organizacija, morajo priti do tistih, ki so rojeni v drugačnem družbenem razredu in so že od mladih nog izurjeni tako, da znajo uporabiti svoje sposobnosti."

Hyndmanove besede so bile tragično tipične v letih pred prihodom boljše vizije. Toda s tem je socialistom ostal problem, kako vpeljati socializem v deželah, kot sta Anglija in Amerika. Ernest Belford Bax je zagovarjal tradicijo socializma od zgoraj in razložil, kako bi se zgodila ta velika sprememba:

Zato bo v kapitalističnem sistemu večina nujno v glavnem glasovala za ohranitev tega sistema v tej ali oni obliki, ne zato, ker bi ga imeli radi, temveč iz čiste nevednosti in neumnosti. Revolucijo bo izvršila zgolj dejavna manjšina, ki ni več del stagnirajoče inertne množice. Posamezniki, ki delujejo med revolucionarnim obdobjem, so odgovorni samo tej socialistični manjšini.

Razmere, s katerimi je bil soočen Bax - razmere gospodarske krize in razpada - niso tako zelo različne od tistih, v katerih je zdaj Gorbačov. Tudi elitistično pojmovanje procesa socialističnega napredka je precej podobno, s to razliko, da Bax ne govori o demokraciji, kadar misli avtoritarni režim.

Preden se vrnemo h Gorbačovu in revolucijam v Vzhodni Evropi, si oglejmo še pravo tradicijo bojevitega demokratičnega socializma - in demokratični socializem mora biti že po naravi stvari vedno bojevít - ki sta ga najbolj in najbolj poetično formulirala Rosa Luxemburg in Eugene Victor Debs. Ko je Debs predstavil svojo vizijo socializma in demokratično pojmovanje tega, kako bi se zanj lahko bojevali, je dejal:

Vaša Milost, že pred leti sem spoznal svojo sorodnost z vsemi živimi bitji in ugotovil sem, da nisem prav nič boljši od zadnjega med njimi. Takrat sem rekel

in tudi zdaj pravim: dokler je še kakšen nižji razred, sem v njem; dokler je še kakšen kriminalni element, sem njegov del; dokler je še kakšna živa duša v zaporu, nisem svoboden.

V nasprotju z Gorbačovom, ki po vsem videzu želi vpeljati revolucijo od zgoraj - če to ni *contradictio in adiecto* - je Debs dejal: "Nisem delavski voditelj. Nočem, da sledite meni ali komurkoli drugemu. Če iščete Mojzesa, da bi vas popeljal iz kapitalistične divjine, boste ostali natanko tam, kjer ste. Ne bi vas peljal v obljubljeni deželo, tudi če bi lahko, zakaj, če bi vas jaz lahko peljal tja, bi vas lahko nekdo drug peljal iz nje. Uporabiti morate svoje glave in roke in se sami izvleči iz sedanjih razmer." Ne bi hotel biti neprijeten, toda na straneh revije *Marxism Today* resnično ne vidim več nobenega sledu o takšnem avtentičnem socializmu, kljub prihodu Toma Nairna, ki zagovarja novo Ljudsko fronto.

Vendar bi potem lahko nekdo kot zahodni levičar kritično podprl Gorbačova, tako kot sta *Tribune* in *New Statesman* v zgodnjih šestdesetih letih izrazila navdušenje nad levičarskim liberalcem Johnom F. Kennedyjem. Zdi se mi, da je Gorbačov celo manj liberalen in razsvetljen kot Kennedy - je nekakšen socialističen Peter Veliki, ki misli, da lahko ogromno rusko birokracijo nasilno strpa v omejen socialističen svetovni nazor in prakso. Ena od težav tega nazora je preprosto ta, da so revolucije v Vzhodni Evropi rezultat celotne tradicije nasilnega omejevanja in antidemokratskih avtoritarnih režimov. Mnogo večja težava v praktičnem smislu - in spoštovanja vredna, odgovorna in realistična levica, za razliko od "nemogoče" levice, je lahko samo praktična - je v tem, da je Gorbačov sovražec do ruskega samostojnega delavskega gibanja. V eni najnovejših števil *New Politics* nek avtentičen ruski opozicionalec takole komentira odgovor Gorbačova na stavke leta 1989:

Pozornosti Gorbačova tudi ni ušlo dejstvo, da razvoj stavkovnega gibanja socialističnim levičarskim silam odpira nove perspektive. Ko je Gorbačov govoril na sestanku Centralnega komiteja, takrat ko so stavke dosegle vrhunec, je priznal, da "levičarsko radikalna razpoloženja" v naši deželi naraščajo. Vodja perestrojke je imel popolnoma prav, ko je to razumel kot grožnjo svojemu gospodarskemu programu in je levičarje hitro obtožil neodgovornih "zahtev po družbeni pravičnosti v duhu splošne uravnalovke".

Ali je res presenetljivo, če se zdi, da se Margaret Thatcher in Gorbačov tako dobro razumeta?

Vendar so mi ruski zgodovinarji in drugi naivni in idealistični socialisti rekli na letni konferenci International Historians of the Labour Movement (ITH), ki je bila na Dunaju: "Resnično moramo ostro razlikovati med razrednimi interesi ruskega proletariata in interesi ruske države." Zato ne morejo resno obravnavati navedenih stavk ruskih rudarjev, na kar sem opozoril v poročilu o zadnji septemberski konferenci, objavljenem v *Times Higher Educational Supplement*. Ta kultura molka o delavskih bojih pod Gorbačovom vpliva tudi na zahodno levico in povečuje avtoriteto tistih, ki so si vedno želeli, da bi socialistični odrešitelji rešili neozdravljivo neumno človeštvo iz ječe njegovih podedovanih razmer.

Največji vpliv nedavnih revolucij v Vzhodni Evropi je v tem, da je okreplil tisto stališče, po katerem bo socializem nastopil, če sploh kdaj bo, le z dejavnostjo

razsvetljenih despotov in socialističnih odrešenikov. In kljub ogromnim razlikam med Gorbačovom in Stalinom, obstaja znotraj zahodne levice močna težnja razumeti Gorbačova kot osvoboditelja ljudi Vzhodne Evrope. Vendar bi morali biti zahodnoevropski levičarji izjemno previdni, ko preceňujejo demokratični liberalizem tega človeka, razen če "liberalizma" zdaj ne posebja Margaret Thatcher. Ali, kot je dejal Dev Murarka, ko je poročal o prvih odzvih na prevzem oblasti Gorbačova leta 1985: "Tovariši, ta človek ima prijazen nasmeh, a ostre zobe."

Preden se osredotočimo na vpliv Vzhodne Evrope na zahodno levico, omenimo na kratko tako imenovani problem "nacionalizma" v Rusiji, pa tudi izvore globokih družbenih in političnih sprememb v Vzhodni Evropi. V Rusiji se večina nezadovoljstva zatiranih nacionalnosti vrtili okrog problemov množične revščine, pomanjkanja in velikoruskega šovinizma do anektiranih republik. Toda čeprav je Gorbačov arhitekt perestrojke, težka svetovna gospodarska kriza ni kar sprožila ruskega reformizma. V eni zadnjih števil *New Statesmana* se E.P. Thompson v pomembnem članku o političnih dogodkih v Rusiji in Vzhodni Evropi identificira z vlogo žensk, mirovnim gibanjem in drugimi radikalnimi skupinami na Vzhodu in Zahodu, ki se borijo proti vojaškim silam in post stalinistični/NATO diktaturi:

Pri vsem tem nam kar naprej ponavljajo, da je vse, kar se zdaj dogaja, izredno, brez primere, povsem nepredvidljivo. Vendar sama konfederacija političnih sil, zbrana okrog END (European Nuclear Disarmament) s svojim programom "Po hladni vojni", nekaj tega ni samo napovedala, temveč si za to že desetletje dejavno prizadeva.

Od leta 1980 smo združili prizadevanja za mir in svobodo. Nenehno smo prečkali meje med Vzhodom in Zahodom, se pogovarjali z uradnimi in neuradnimi predstavniki in nekoliko na silo odprli vrata dogodkom iz leta 1989.

To je seveda pomemben popravek nesmisla o razsvetljeni socialistični revoluciji od zgoraj, ki naj bi jo vpeljal Gorbačov.

Da bi nekako razumeli vpliv revolucij v Vzhodni Evropi na zahodno levico, moramo pri tem upoštevati osrednjo vlogo boljševiske revolucije. V naklonjeni, čeprav ne nekritični oceni moje knjige *Socialism Since 1889: A Biographical History*, je Royden Harrison zapisal: "Young zavrača stališče, da moramo socializem v Rusiji in na Kitajskem razumeti kot način ali načine nujno napačne zavesti, kjer je ta napačna zavest povezana z neko drugačno izkušnjo, namreč izkušnjo azijskega načina produkcije." Kljub temu pa Harrison v svojem spodbudnem eseju "Marxism as Nineteenth-Century Critique and Twentieth-Century Ideology" piše o sodobnem socialistu, ki "mi je opisoval, kako so v tridesetih letih 19. stoletja delavci, čeprav priklenjeni na svoja delovna mesta, bili vendarle prepričani, da sodelujejo v svetovnozgodovinskem dogodku, ki bo končno pripeljal do osvoboditve". Ne glede nato, kako razumljiva je bila ta posebna iluzija, je vse do nasilnega konca praške pomladi utelešala bistvo tragedije socializma v 20. stoletju.

V naklonjeni, kritični in zelo opazni oceni moje knjige *Socialism Since 1889* ameriški zgodovinar Joe White trdi:

Čeprav je bila ruska revolucija "globok izraz socializma od spodaj, so Lenin in boljševiski poskrbeli, da se je prvotni delavski upor kaj hitro preoblikoval v

socializem od zgoraj", toliko bolj hitro in neizogibno, ker, po Youngu, nikakor niso razumeli delavskega gibanja na Zahodu. Od tod "poguben vpliv leninizma na delavska gibanja v Evropi in Ameriki po letu 1917". S tem je bilo pripravljeno prizorišče za nastanek in zmago fašizma, drugo svetovno vojno in holokavst, odsotnost revolucij po vojni, kljub napovedim Trockega, in neuspeh revolucij leta 1956 in 1968. Young nikakor ne trdi, da so vrelci socializma presahnili. Nasprotno, "čeprav ga je zelo hitro strmoglavilo pol milijona ruskih čet, oboroženih s tanki in drugimi oklepnimi vozili, so češki delavci in intelektualci izražali svojo strastno podporo nekakšnemu klasičnemu militantnemu socializmu, ki ga predstavlja *Druga internacionala*". Podčrtane besede so Youngova vodilna politična in historična misel, ki jo ponavlja skoz vsa knjigo. Njegov sklep na zadnji strani, da je "od leta 1886 mednarodni socializem šibkejši, kot je bil na višku Druge internacionale v letih 1889-1914", se sklada z vsem, kar je napisal pred tem.

Kljub vsemu navedenemu pa so nedavne revolucije v Vzhodni Evropi močno vplivale na zahodno levico. Če hočemo pri uničenju pristnih množičnih socialističnih gibanj v nekaterih vzhodnoevropskih deželah v letih po drugi svetovni vojni razumeti ta vpliv, moramo upoštevati tudi vlogo Stalina in stalinizma. Prav tako nikakor ne smemo prezreti drobitve zahodne levice, ki je posledica madžarske revolucije, nenadnega konca praške pomladi in izdajstva socialne demokracije, vključno z našo ljubljeno delavsko stranko z njenim novim simbolom rdeče vrtnice namesto rdeče zastave ter poglabljanja ekonomske krize kapitalizma.

Ne samo, da je zahodna levica številčno šibkejša, kot je bila kdajkoli od leta 1889, je tudi razdrobljena in brez usmeritve. Čeprav to ni najpomembnejše, pa številčna šibkost levic povsod le ni naključje. Najpomembnejše dejstvo je teoretski kaos znotraj zahodne levice - ne samo iluzije o socialističnem Petru Velikem v podobi Gorbačova, ki bo vse nas končno rešil pred pogubo in prekletstvom, ne samo brezbržnost do tiste čudovite, čeprav stare socialistične himne, ki pravi "Nobeni rešitelji od zgoraj nas ne bodo rešili, nič ne zaupamo princem in knezom", ne samo nizkotna in dokončna predaja nauku o moči svobodnega trga, ki ga je nek ruski socialistični opozicionalec označil kot "tržni stalinizem", ne samo grozljiva popustljivost načrtovalcev socializma do samih sebe, temveč predvsem sorazmerna odsotnost kakršne koli vizije socializma kot našega edinega upanja v rešitev.

Zdi se, da se le malo zahodnih levičarjev sploh ukvarja z enim najbolj temeljnih vprašanj, namreč, kaj je socializem. Najboljša definicija socializma, na katero sem naletel, je definicija Teodorja Shanina, ki pravi: "Socializem je odprava gospostva enih ljudi nad drugimi, je kolektivizem, ki ni nikogaršnja ječa, je družbena enakost in pravičnost, je zavest ljudi o njihovi moči in zmožnosti obvladovanja njihove usode tukaj in zdaj." To so le lepe sanje, vendar jih ne bomo dosegli z vero v socialistične rešitelje, ne glede na to, kako razsvetljeni so lahko. Po vsem videzu pa so revolucije v Vzhodni Evropi dejansko zaostrele vprašanja in dileme, s katerimi se sooča levica na Zahodu. Bistvo te krize je v tem, da socialisti ne sodelujejo v idejnem boju.

Kljub omejenim zmagam, ki jih je zahodna levica dosegla leta 1968, njena moč upada že od konca druge svetovne vojne. V tridesetih letih je intelektualno najboljše analizirala dogajanja v svetu. V knjigah kot *Bread and Wine*, *The Grapes of Wrath*, *The Road to Wigan Pier*, *Hungry England*, *Sunset Song*, *Why You Should Be A Socialist*, *Man's Wordly Goods in The Coming Struggle for Power im.*, so različni liberalni socialisti

zagovarjali humanistične in duhovne vrednote pravega demokratičnega socializma. Ena od razlik med tridesetimi in osemdesetimi leti 20. stoletja je v tem, da je v tridesetih letih desnica imela ali se polastila politične moči, medtem ko je levica pridobivala politične argumente; v prejšnjem desetletju pa se je desnica povsem svetu dokopala do oblasti in zmagala v idejnem boju. Ta izjava mi nikakor ni v veselje. In vendar je to naša realnost.

Ne glede na to pa se zmaga zahodne leveice v idejnem boju tridesetih let do določene mere opira na iluzijo o Sovjetski zvezi. Znan ameriški liberalcec je sporočil vsemu svetu: "Videl sem prihodnost in ta deluje." Zdelo se je, da se večina levičarjev s tem strinja. Navidezna odprava nezaposlenosti v Rusiji, v primerjavi z Zahodom, je mnoge socialiste, pa tudi liberalce prepričala, da je totalitarni socializem boljši kot kapitalizem. V intervjuju v neki zgodovinski reviji je C. Vann Woodward, izjemno ugleden ameriški zgodovinar, pripovedoval o svojem potovanju v ZSSR leta 1932. Takole pravi: "Zdelo se je, da je depresija rušila zahodni sistem. Lincoln Steffens mi je povedal, da je videl prihodnost in da deluje. Rusija je blestela."

V vseh dvajsetih letih univerzitetnega poučevanja me je nenehno spravljala v začudenja lahkovernost meščanskih intelektualcev, čeprav je, po mojem mnenju, le malo akademikov tudi intelektualcev. To je pomembno v zvezi z najsplošnejšim vplivom revolucij v Vzhodni Evropi na zahodno levico, ko se zahodna delavska gibanja - to je, predvsem ideja socializma - v veliki meri preselijo iz tovarn na univerze. Leta 1917 je nek ameriški socialist in akademik napisal članek, ki izraža njegovo razočaranje nad projektom socializma zaradi nezadovoljstva ob izbruhu svetovne vojne. V zelo značilnem odlomku pravi: "Vidim vizijo komunistične enakosti... vendar ne verjamem več v proletariat nadljudi, ki jo bodo dosegli z revolucijo. Nič več ne verjamem v taktiko, ki temelji na eksistenci razreda ekonomskih *marionet*. Nič več ne verjamem, da bi lahko ljudje z vaško miselnostjo razmišljali na splošen način."

Menim, da je sklicevanje na "vaško miselnost" izjemno pomembno, ker so revolucije v Vzhodni Evropi podobno in na znan način vplivale na zahodne intelektualce. Kljub temu, da fanatično občudujem Marxovo in Engelsovo delo, je skrajni čas, da se levica znebi nesmisla o tako imenovani "vaški miselnosti". Eden glavnih razlogov, zakaj so velike sekcije leveice na Zahodu nenaklonjene revolucijam v Vzhodni Evropi, se opira na iluzije o univerzalnem internacionalizmu.

V nedavno odkritem članku iz leta 1845 je Marx vgradil v delavsko gibanje intelektualne temelje tega abstraktnega in brezpomenskega internacionalizma. Pravi: "Po narodnosti delavec ni ne Francoz, ne Anglež, ne Nemec, njegova narodnost je tlaka, mezdnost suženjstvo in prodajanje samega sebe. Njegova vlada ni niti francoska niti angleška niti nemška, je *kapital*. Njegov rodni zrak ni francoski, angleški ali nemški, je *tovarniški zrak*. Dežela, ki mu pripada, ni niti francoska niti angleška niti nemška, je dežela nekaj čevljev pod zemljo." V nasprotju z Roso Luxemburg - neznano Roso Luxemburg, ki je leta 1900 napisala članek *V obrambo (poljske) narodnosti* - ima patetični Neil Kinnock z Marxom skupno eno (in samo eno) stvar - zastarel in neopravičljiv odnos do narodnosti. Ko je Kinnock pred dvema letoma prišel na Škotsko, je napadel in denunciral zagovornike potrebe po parlamentu v Edinburghu kot "vročerkvrneže".

Oktober 1982 sem preživel dva tedna na univerzi v Katowicah. To je bilo doživetje totalitarizma na Partijski univerzi, ki se ga bom spominjal do smrti. Ker mi je moje škotsko kulturno okolje tuje in ker sem že po naravi boljševik, se brez težav iden-

tificiram z revolucijami v Vzhodni Evropi kot z naprednim zgodovinskim razvojem. Vendar sem na žalost znotraj zahodne levice v manjšini, vsaj kolikor lahko presodim po odzivih na te vzhodnoevropske dogodke v angleških in ameriških socialističnih revijah in časopisih. Tudi predavateljsko potovanje v Slovenijo aprila 1989 je izostrilo moje dojemanje naprednega vidika zapletenih prevratov v Vzhodni Evropi. Prav pred kratkim sem dobil od prijatelja, kolega zgodovinarja, zelo ganljivo pismo: "Na splošno se pri nas stvari slabšajo. Prepričan sem, da še ni končano. Vsi pričakujemo, da se bodo zgodile celo še hujše stvari, posebno nam, Slovencem. Zato držite pesti za nas, za Slovenijo."

Revolucije v Vzhodni Evropi, ki jih je sicer navadno pozdravila tako desnica kot levica, pa tudi levičarski zagovorniki diktature in levičarski liberalci, zahodni levici niso dale nobenega razloga za zadovoljstvo. Pojav rasizma, fašizma, desničarskega nacionalizma, v nekaterih deželah klic po restavraciji minulih monarhij, odkritje domnevno osvobajajoče moči tržnih zakonitosti, vse to pogloblja žalost glede življenjske sposobnosti socialističnega projekta.

Prispevek Gorbačova k procesu sproščanja revolucij v Vzhodni Evropi je najbolj navdušeno pohvalil - ironija vseh ironij - Noam Chomsky. Ko je sredi januarja 1990 predaval v Glasgowu, je med drugim dejal, da so reforme Gorbačova brez precedensa. Da pa bi vse nas spodbudil k premisleku o vplivu revolucij v Vzhodni Evropi na zahodno levico, bom navedel Davida Huma, velikega škotskega filozofa razsvetljenstva, in njegovo razpravo, ker govori o prvih načelih vladanja:

Za tiste, ki s filozofskim očesom preučujejo človeške zadeve, ni nič bolj presenetljivega kot lahkota, s katero manjšina vlada večini, pa tudi slepa vdanost, s katero se ljudje odpovedujejo svojim čustvom in strastem ter pristajajo na čustva in strasti svojih vladarjev. Ko raziskujemo, kaj je povzročilo ta čudež, odkrijemo, da vladarjev ne podpira nič drugega kot mnenje, ker je moč vedno na strani vladanih.

Čeprav so revolucije v totalitarnih družbah Vzhodne Evrope Humovo oceno postavile na laž, je zahodna levica še vedno ujeta v omejeni elitizem H.M.Hyndmana, Ernesta Belforda Baxa in - ali smem reči? - revije *Marxism Today*.

V Glasgowu sem srečal tudi pisatelje iz leningrajskega kroga. Bilo je spodbudno in obenem žalostno poslušati, ko so mi govorili, da naj bi se ruski ljudje s pomočjo tržnega gospodarstva osvobodili osnovne revščine in pomanjkanja. Pozitivni vidik vpliva revolucij v Vzhodni Evropi na to majhno skupino pa je bil v tem, da so začeli na nov način brati, razpravljati in premišljevali o ideji socializma. Želim si, da bi se isto dogajalo na Zahodu, vsaj v veliko večji meri, kot je videti zdaj.

V članku "Reflections on the Crisis of Communist Regimes", objavljenem v *New Left Review*, Ralph Miliband pravi: "Izid te krize je še vedno odprto vprašanje, čeprav, na splošno rečeno, drugačnih možnosti ni težko naštet: v najboljšem primeru naj bi šlo za obliko režima, podobnega socialistični demokraciji, ki ga bo morda uspelo doseči reformskemu gibanju, ki ga je v Sovjetski zvezi začel Mihail Gorbačov, za nekakšno obliko kapitalistične demokracije z močnim javnim sektorjem; ali pa za okrepljen avtoritarni režim z rastočim tržnim gospodarstvom." Čeprav Miliband ne govori veliko o Vzhodni Evropi, je očitno, da se bo večina teh družb - vsaj kratkoročno - razvijala k nekakšni obliki kapitalistične demokracije z močnimi javnimi sektorji.

Hkrati ko se jasno zavedamo morilske destruktivnosti totalitarizma, pa ne smemo gojiti iluzij o velikodušnosti zahodne demokracije.

Kljub verjetni vrnitvi k oblikam privatne lastnine v Vzhodni Evropi, zlom totalitarizma pomeni, da socialistična ideja - s tem mislim pravi socializem - prvič po mnogih mračnih desetletjih ponovno postaja predmet političnih razprav tako na Vzhodu kot na Zahodu. Seveda pa bo socializem spet postal predmet razprav le tako, da bo demokracija presegla svoje obstoječe meje. Na Škotskem, kjer se že nekaj časa upiramo osovraženemu davku na glavo /poll tax/, je moja žena spoznala omejeno velikodušnost naše tako hvaljene demokracije, ko nas je pred nekaj dnevi obiskal policijski uradnik. V moji odsotnosti je moja žena, ki je ta davek res plačala proti svoji volji, prestrašil brutalnež, zaposlen pri laburistični upravi, ker nisem prispeval niti penija k davku, namenjenemu odvzemu volilne pravice volilcem, ki so podedovali svoje demokratične pravice iz bojev čartistov 19. stoletja. Ko govori o lekcijah totalitarnega "komunizma", Miliband trdi, da "je bila ena velikih zmag vladajočih razredov na Zahodu v tem, da so si demokracijo prilastili, vsaj retorično in kot propagando". Da bi to retoriko in propagando odvrnili, je naša dolžnost, da uveljavimo delavski nadzor nad šolami, univerzami, tovarnami itd., tu, v Rusiji in v Vzhodni Evropi.

Kljub ogromnim možnostim, s katerimi se zdaj soočajo socialisti, so revolucije v Vzhodni Evropi tako zapletene, še posebno manifestacije tako imenovanega "nacionalizma", da je levica na Zahodu še vedno preveč hladna do "poudarjanja pozitivnega", kot pravi pesem iz 50. let. Razpoloženje brezupa zahodne levice krepí predvsem tiha domneva, da so vzhodnoevropski revolucionarji, v zapletenem svetu, ki mu grozi uničenje, resnično nagnjeni k "vaški miselnosti".

Intelektualna dediščina iz leta 1848 - dediščina *Komunističnega manifesta* - kot Alpe pritiska na možgane zahodne levice. Ko je Eric J. Hobsbawm v intervjuju, objavljenem v *Sunday Independent*, govoril o tradiciji leta 1848, o revolucijah v Vzhodni Evropi in njihovem vplivu na zahodno levico, je pri tem branil zagovornike levičarske doktrine socializma od zgoraj. Začuda odkrito je rekel: "Kar zadeva policijo, bo vsakdo, ki je bil v Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi, potrdil, da je naredila red. Bilo je manj zločinov. Če pa je tako, ali mislite, da bi se brez resnega, neusmiljenega policijskega nadzora, Azarbejdžanci in Armenci prenehali pobijati med seboj, kot so to počeli 70 let? 'Policija' ni nujno slaba stvar, terorizem je." Toda "rdeči Eric", kot ga je nekoč imenoval Royden Harrison, se ni ustavil pri tem. Njegove napovedi so krivične do tistih od nas, ki smo zvesti stališču, da bo socializem nastopil kot rezultat množičnega boja:

- Svobodni trg ni rešitev. Pričakujem, hoteli to ali ne, da bo nujno nazadovanje k državnemu ali administrativno vodenemu gospodarstvu, pa če se samo imenuje marksistično ali ne.

Da ne bi kdo mislil, da preveč poudarjam drobitev zahodne levice in njen občutek dezorientacije zaradi krize, bom navedel odgovor Toma Nairna Ericu Hobsbawmu. Čeprav sta oba sodelavca revije *Marxism Today* in sta oba prepričana, da je potrebna ljudska fronta, pa je Nairn denunciral Hobsbawma, da "interpretira zgodovino s Kirk - Elderjevega stališča". Nairn pravi: "Poglavitni nauk, ki ga lahko izpeljemo iz dogodkov v Sovjetski zvezi, je, da so vsi nacionalisti nori in jih je zato treba trdo prijeti, če hočemo, da bo perestrojka uspela."

Nairn se kot Škot, ki ne zaupa kaj dosti kolektivni sposobnosti delavskega razreda, da bo vpeljal socializem, odloča za vseobsegajoči, globalni nacionalizem kot rešitev krize kapitalizma - in tudi socializma - ob koncu 20. stoletja. Vendar je pomembna njegova kritika tradicionalne marksistične univerzalne kulture kot "nekakšne globalne Južne Afrike". Kljub najini skupni privrženosti marksizmu in boju za škotsko samostojnost, pa menim, da gre predaleč, ko trdi:

V svetovnem dogajanju - v "drugem letu 1848, v drugi Pomladi narodov" - se je ponovno potrdila pomembnost nacionalizma. Velikomestno inteligenco Vzhoda in Zahoda ni še nikoli nobena tema tako vznemirjala. Zgodovino so vedno razumeli kot hud boj med napredkom in nazadnjaštvom, med urejeno velemestno modernizacijo, katere merilo so bistroumni ljudje z diplomami, in med njihovo ogroženostjo z neumnim nativizmom. Strastni provincialci, nagnjeni k medsebojnemu uničevanju, hočejo, da se stvari razvijajo, kot to sami želijo, in le redko vedo, kaj je zanje najboljše.

Če sta Hobsbawm in Nairn reprezentativni intelektualni osebnosti zahodne leveice, potem je vpliv revolucij v Vzhodni Evropi izzval - ali ponovno izzval - nov intelektualni boj med "vaško miselnostjo" in "velikomestno inteligenco".

Delno rešitev problemov, s katerimi se ukvarjajo Eric Hobsbawm, Tom Nairn in številni drugi socialisti, je nakazala Rosa Luxemburg v svojem članku *V obrambo narodnosti*, kjer trdi:

Ne smemo hoditi za temi, ne s temi posestniki in meščani, temveč *proti* njim; ne smemo iskati rešitve za našo narodnost v družbi z njimi, temveč v boju proti njim braniti svojo blaginjo kakor tudi svojo materinščino... Poljsko delovno ljudstvo se mora zbrati pod praporom socialne demokracije, tega edinega pribežališča za svobodo in pravičnost. Tam bo našlo varstvo svoje blaginje, svojega družinskega življenja, svojih državljskih pravic in svoje materinščine./prev.J.Moder/

Še več, po vsem videzu bi zdaj zahodna levica morala razumeti, da se v nekaterih delih Vzhodne Evrope pojavlja to, kar je Eleanor Marx opisala kot "nezavedni socializem delovnih mož in žena". Leta 1990 je mnogo bolj plodna misel o spontanosti delavskega razreda, kot pa misel o leninistični "avantgardni" partiji. Nedavni dogodki v Vzhodni Evropi nedvomno potrjujejo upravičenost besed Rose Luxemburg. Ali, kot je zapisal pokojni ameriški zgodovinar Herbert Gutman:

Podrejeno prebivalstvo dolgo časa živi z eksploatacijo... Ustvarja institucije, ki se ukvarjajo z neenakopravnostjo, z neenakopravno distribucijo sredstev in dobrin. To počne, ne da bi se trudilo spremeniti razmere, ki to neenakopravnost ustvarjajo ali vzdržujejo. Potem pa se v določenih okoliščinah - nobene od njih ne moremo predvideti - to prenašanje spremeni v svoje nasprotje. Tako je bilo v Chicagu v 80. letih 19. stoletja, v Petersburgu leta 1905 in Gdansk u v 70. letih tega stoletja.

Morda smo nedavnim političnim dogodkom še preblizu, da bi lahko pravilno ocenili vpliv revolucij v Vzhodni Evropi na zahodno levico. Vendar je eno gotovo - mednarodni socializem je ponovno postal predmet resnih političnih razprav. Boj ne bo lahek, toda liberalni socialisti so se dolžni bojevati za idejo in ideal avtentičnega

socializma od spodaj. Le tako nas bo razvnela in motivirala vizija o tem, kaj bi lahko dosegla socialistična družba v svetu barbarstva in militarizma.

Ko je kot mladi socialist Norman Mailer preciziral motive naših skupnih prizadevanj, je dejal: "Hočemo socialistični svet, pa ne zato, ker bi si domišljali, da bodo zaradi tega ljudje srečni... temveč zato, ker v samem življenju čutimo moralni imperativ, da naj izboljšamo človekove življenjske razmere, pa čeprav bi to navsezadnje pomenilo samo dvig človekovega trpljenja na višjo raven."

Prevedla
Zdenka Erbežnik